



نوشته‌ها زیر حاصل بخشی از پژوهش‌های میدانی من و همکارانم است که در مدت سه سال و انجام حدود هفتاد سفر به نواحی مختلف استان کرمان به دست آمده است.

اگرچه پژوهش در پهنای‌ترین استان کشور، دشواری‌های ویژه خود را به همراه داشت، ولی عزم راسخ این گروه، برای شناسایی و ثبت و ضبط گوشه‌های از فرهنگ گران‌قدر ایران زمین تمام سختی‌ها را به شهادی گوارا مبدل نمود. خوشبختانه نتایج حیرت‌آور به دست آمده و شناسایی بیش از هزار نوازنده بومی و متجاوز از بیست نوع ساز نواحی که تعدادی از آن‌ها تنها در کشور، بلکه در پهنه گیتی منحصر به فردند، ما را بیش از پیش به ادامه راه مصمم نمود. در این نوشتار سعی شده است به معرفی انواع مختلف سورنا، به عنوان شاخص‌ترین و مهم‌ترین ساز نواحی استان، پرداخته شود.



بم و قسمت‌هایی از کهنوج و قلعه گنج رایج می‌باشد. نمونه سوم: سورنایی است شبیه به سورنای نوع اول، با این تفاوت که طول آن بسیار بلند (حدود شصت سانتی‌متر) و نزدیک به ابعاد کرنای استان کرمان می‌باشد. این ساز در شهرستان منوجان و قسمت‌هایی از کهنوج و قلعه گنج نواخته می‌شود.

نمونه چهارم: سورنایی است که شاید در تمام دنیا منحصر به فرد باشد. سورنایی با بدنه‌ای گلی که در منطقه سبلوئیه زرنند (بناوند) ساخته و نواخته می‌شود.

#### سازهای همراه سورنا

سازهای همراه سورنا در استان کرمان نسبت به موقعیت جغرافیایی هر منطقه و نوع سورنایی که در آنجا رایج است، متفاوت می‌باشد. در این قسمت سعی شده با توجه به نوع سورنا سازهای همراه آن معرفی شود.

**سورنای نوع اول:** معمولاً این ساز در مناطقی به همراه دهل، و در قسمت‌هایی دیگر به همراه دهل، نقار و دُرک<sup>۱</sup> نواخته می‌شود. دهل که با این ساز نواخته می‌شود، به وسیله چوب و ترکه نواخته می‌شود و ارتفاع بدنه دهل نسبت به قطر پوست‌ها کمتر می‌باشد. پوستی که با چوب نواخته می‌شود نسبت به پوستی که با ترکه نواخته می‌شود، ضخیم‌تر و دارای صدای بم‌تری می‌باشد. جنس بدنه دهل از جنس چوب بید و یا سپیدار می‌باشد. این دهل به وسیله طناب و یا تسمه چرمی به شانه نوازنده آویخته می‌شود. جنس کوبه از چوب بادام و ترکه از جنس ترکه انار می‌باشد.

ساز سورنا جایگاه ویژه‌ای در میراث موسیقایی دیار کریمان دارد و به‌طور کلی قصه‌گوی حماسه و خون و جنون و سور و سوگ است. کشف سورنای هفت‌هزار ساله در منطقه بشاگرد و همچنین کشف سورنایی متعلق به دوران هخامنشی که هم‌اکنون در باغ موزه هرنندی کرمان نگهداری می‌شود، نشان از پیشینه بسیار کهن این ساز در کرمان دارد.

به سورنا در اصطلاح محلی، ساز و به خنیاگر آن سازی گفته می‌شود. به گروه‌های نوازنده شادایانه نیز ساز و دهل، لوطی، مطرب و سوری گفته می‌شود. به‌طور کلی چهار نمونه متفاوت از ساز سورنا در استان کرمان رایج است، که سه نمونه آن با سایر سورناهای کشور متفاوت است.

**نمونه اول:** سورنایی است که لوله صوتی و قسمت مخروطی ساز از هم جدا نمی‌شود و به صورت یک تکه و متصل از چوب تراشیده می‌شود. این سورنا که تقریباً مشابه اکثر سورناهای راجی در کشور می‌باشد، در مناطقی از بافت و شهرستان‌های سیرجان، شهربابک، بردسیر (مناطق لاله‌زار و خرمنده) رایج می‌باشد. تا دو دهه قبل از این سورنا در شهرستان‌های شهداد، رفسنجان، زرنند و خود شهر کرمان نیز استفاده می‌شده است.

**نمونه دوم:** سورنایی است که در اصطلاح محلی به آن نرلاس<sup>۱</sup> گفته می‌شود و تفاوت آن با نوع اول در این است که لوله صوتی ساز از محل شیپوری جدا می‌شود و سورنا به شش قسمت (شیپوری، لوله صوتی، دو شاخه، پولک، میل و قمیش) تقسیم می‌گردد. این سورنا در مناطقی از شهرستان بافت که در مجاورت شهرستان جیرفت می‌باشد، تمام مناطق جیرفت و

چوبی که نقش کوبه را بازی می‌کند از جنس ارچن<sup>۱</sup> یا بادام می‌باشد. جنس چوبی که پوست را روی آن چنبره می‌کنند نیز از جنس چوب انار است. لازم به ذکر است، جره همان دهل است با ابعادی کوچک‌تر، که صدایی زیرتر از دهل را ایجاد می‌کند.

**سورنای نوع سوم:** این نوع سورنا به همراهی دهل، تمبک، جره و در مواقعی تمپو نواخته می‌شود. بدنه دهل و جره‌ای که با این ساز نواخته می‌شود، از جنس چوب کهور<sup>۲</sup> است و با یک دست و یک چوب نواخته می‌شود. ارتفاع بدنه دهل، چند برابر قطر پوست‌هاست. قطر یکی از پوست‌ها کمتر از پوست دیگری است و همین امر باعث شده دهل شکلی مخروطی پیدا کند. علت کوچکی یکی از پوست‌ها این است که صدای زیرتری را نسبت به پوست دیگر ایجاد نماید. پوست بم را در این ساز با کوبه‌ای از جنس چوب بادام می‌نوازند. معمولاً بدنه این دهل را با پارچه‌های رنگی تزئین می‌کنند. تمبکی که با سورنای نوع سوم نواخته می‌شود دارای بدنه‌ای چوبی است که به وسیله تسمه چرمی به شانه نوازنده آویخته می‌شود.

**سورنای نوع چهارم:** این سورنای گلی را معمولاً به همراه دایره و دهلی که در سورنای نوع اول توضیح داده شد، می‌نوازند.

#### اجزای سورنا

۱. **پیک:** همان قمیش ساز است که از جنس نی می‌باشد و نوازنده از ارتعاش دوزبانه آن صدای ساز را به وجود می‌آورد. معمولاً نوازندگان قبل از اجرا کمی پیک ساز را مرطوب می‌کنند. بهترین نوع پیک، نی آبی می‌باشد که در اصطلاح محلی به آن پیش‌دریایی می‌گویند. در سورنای گلی، جنس پیک از پوست ساقه ترکه<sup>۳</sup> بید و یا شنک<sup>۴</sup> می‌باشد. در اصطلاح محلی کرمان به پیک، کاشک، کاش، بزگه<sup>۵</sup> و فیکو نیز گفته می‌شود.

۲. **میل:** رابطی است فلزی بین پیک و دوشاخه سورنا. در بعضی از نواحی استان به میل، ماشوله یا نلی<sup>۶</sup> هم گفته می‌شود. لازم به ذکر است سورنای گلی فاقد میل و دوشاخه می‌باشد و پیک مستقیماً در بدنه سورنا فرومی‌رود.

۳. **پولک:** قطعه‌ای است دایره‌ای شکل که به آن پیش‌لپوزی<sup>۷</sup> یا پیلک هم گفته می‌شود و بین پیک و میل ساز قرار می‌گیرد تا از ورود بیش از اندازه میل ساز به دهان جلوگیری نماید. پولک معمولاً از جنس صدف، چوب نارگیل و یا فلز می‌باشد.

۴. **دوشاخه:** چوبی است که پایین آن به صورت دوشاخه و انبری شکل بوده و در داخل بدنه سورنا فرومی‌رود. در اصطلاح محلی به دوشاخه، بیج<sup>۸</sup> ساز، گهر<sup>۹</sup> و زبونه هم گفته می‌شود و معمولاً از چوب سرخ گز می‌باشد.

۵. **بدنه:** همان لوله صوتی ساز است که به شکل مخروطی



نقاره‌هایی که با این سورنا نواخته می‌شوند، نسبت به منطقه جغرافیایی متفاوت می‌باشند. نقاره مناطقی مانند سیرجان دارای بدنه‌ای سفالی و نقاره‌های شهر بابک دارای بدنه‌ای مسی می‌باشند. پوست نقاره از پوست گاو و یا گوساله می‌باشد و پوست دهل از جنس بز و یا گوسفند. لازم به ذکر است در مناطقی از سیرجان و شهداد هنوز از نقاره برای نوبت‌نوازی استفاده می‌شود.

**دُرک:** نوعی ساز پوستی دوطرفه که با تسمه چرمی به گردن نوازنده آویزان می‌شود و برعکس دهل، پوست‌ها موازی زمین قرار می‌گیرند. در این ساز به جای چوب و ترکه از انگشتان دست استفاده می‌شود. معمولاً بر بدنه این ساز که از جنس چوب بید است، زنگوله‌ای با نخ از جنس کف آویزان است و نوازنده در مواقعی زنگوله را روی پوست بالایی می‌گذارد تا در هنگام نواختن و لرزش پوست، صدای زنگ‌داری ایجاد شود. به غیر از مناطقی از استان کرمان، نظیر این ساز در جای دیگری از کشور دیده نشده است.

**سورنای نوع دوم (نرلاس):** این سورنا به همراهی دهل و جره<sup>۲</sup> نواخته می‌شود. بدنه دهل و جره فلزی می‌باشد و ارتفاع بدنه نسبت به پوست‌ها بیشتر می‌باشد و به وسیله یک دست و یک چوب نواخته می‌شود. معمولاً نوازندگان دهل در حین نوازندگی حرکاتی آکروبا تیک، از جمله چرخیدن و عبور دادن ساز از زیر یکی از پاها (البته با حفظ ریتم) می‌پردازند. جنس



فاصله بدنه تا سوراخ دوم: ۷/۵ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ سوم: ۱۱ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ چهارم: ۱۴ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ پنجم: ۱۷/۲ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ ششم: ۲۰/۲ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ هفتم: ۲۳/۳ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ پشت: ۵/۵ سانتی متر  
 قطر دهانه شیپوری: ۷/۵ سانتی متر  
 قطر بدنه استوانه‌ای: ۲ سانتی متر  
 قطر پولک: ۵/۵ سانتی متر

سورنای نوع چهارم: مربوط به ساز روستای سبلوئیه زرد (بناوند)

طول کلی ساز: ۲۵ سانتی متر، طول بدنه: ۲۲ سانتی متر  
 فاصله بالای بدنه تا سوراخ اول: ۴/۵ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ دوم: ۶/۷ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ سوم: ۹/۵ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ چهارم: ۱۲/۲ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ پنجم: ۱۵/۵ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ پشت: ۳/۴ سانتی متر  
 قطر دهانه شیپوری: ۵/۴ سانتی متر  
 قطر بدنه استوانه‌ای: ۳/۳ سانتی متر  
 فاقد میل، پیک و دوشاخه.

ساخته می‌شود. به جز سورنای گلی سایر سورنهای استان چوبی و معمولا از جنس چوب زردآلود، زیتون، بادام، گل‌پرک، گلابی، ریشه کهور و یا کنار<sup>۱۲</sup> ساخته می‌شوند. در سورنای نرلاس به قسمت استوانه‌ای بدنه، دار، دال و دس پین<sup>۱۳</sup> و به قسمت مخروطی کپه، کعب و یا قده گفته می‌شود.

بعد از توضیح اجزای مختلف سورنا، به ذکر اندازه چند نمونه از سورنای نوع اول: مربوط به سازی روستای امیرآباد شول سیرجان

طول کلی ساز: ۴۴ سانتی متر، بدنه بدون میل و پیک: ۳۶/۳ سانتی متر، طول دوشاخه ۹/۳ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ اول (بدون میل و پیک): ۴/۹ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ دوم: ۷/۱ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ سوم: ۹/۴ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ چهارم: ۱۱/۷ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ پنجم: ۱۴ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ ششم: ۱۶/۴ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ هفتم: ۱۹/۲ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ پشت (پس کت): ۵/۶ سانتی متر  
 قطر دهانه شیپوری: ۸/۸ سانتی متر  
 قطر بدنه استوانه‌ای: ۲/۴ سانتی متر  
 قطر پولک: ۵ سانتی متر

سورنای نوع دوم (نرلاس): مربوط به سازی جیرفت  
 طول کلی ساز: ۴۰/۵ سانتی متر، طول بدنه بدون میل و پیک: ۳۴/۵

طول دوشاخه ۹/۶ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ اول: ۵/۵ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ دوم: ۷/۶ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ سوم: ۱۰/۲ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ چهارم: ۱۲ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ پنجم: ۱۴/۲ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ ششم: ۱۶/۵ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ هفتم: ۱۸/۸ سانتی متر  
 فاصله بدنه تا سوراخ پشت: ۶/۲ سانتی متر

قطر دهانه شیپوری: ۹/۵ سانتی متر  
 قطر بدنه استوانه‌ای: ۲ سانتی متر  
 قطر پولک: ۵/۲ سانتی متر

سورنای نوع سوم: مربوط به سازی منطقه منوجان  
 طول کلی ساز: ۵۸ سانتی متر، طول بدنه: ۵۱ سانتی متر، طول دوشاخه: ۱۰ سانتی متر، فاصله بالای بدنه تا سوراخ اول: ۴/۵ سانتی متر